

SÖZLÜ ŞİİR*

Oral Poetry

Poésie orale

Ruth FİNNEGAN

Çev: Sema DEMİR**

Bazı şiirler yazılı olmadığı halde sözlü olarak yani, ezbere bilinirler. Buna sebep ait oldukları kültürün bir kısmının veya tümünün okur yazar olmaması ya da okur-yazar oranı yüksek olsa dahi ağızdan ağıza doluşan şiirlerin unutulmaması, kıymet ve kabul görmesidir. Bu konu tartışılacak bir konu olsa da eski destanlar örneğinde gördüğümüz gibi yazılı olarak günümüze ulaşmış şiirler vardır. Bazı bilim adamları radyoda veya televizyonda yayınlanan ve günümüze taşınmış olan şiirleri de bu konuya dahil etmişlerdir.

Sözlü şiir sanatını birçok şekilde görebiliriz. Özellikle Avrasya'da tarihi Babilon, Yunan ve Hint destanlarından Finlilerin Kalevela veya çağdaş Asya lehçesi olan Kırgız ve Moğol destanları, öyküleri ile Hintlilerin Pabuji destanlarına kadar birçok yerde önümüze çıkmaktadırlar. Baladlar daha daha kısa ve lirik öyküler olarak özellikle Avrupa-Amerika gelenekleriyle ilgili bir şekilde karşımıza çıkmaktadırlar. Buna rağmen baladlara karşılaştırılabilirliği tartışmalı bir şekilde de olsa dünyanın çeşitli yerlerinde karşımıza çıkmaktadır. Afrika ve Okyanusya'da ise, övgü şiirleri çok gelişmiş durumdadır. Bölgelere has özellik taşıyan şiirlerin varlığının yanında, dünyanın her yerinde müzik eşliğinde söylenen lirik şiirler mevcuttur. Bu bestelen-

miş şiirlerin bazılarının konusu, aşk, bazılarının dans, bazılarının ise, savaş, ağıt ya da çocuk olabilmektedir. Ancak bu şiirlerden bazıları kabul edilen Batı kalıplarına uymamaktadır. Batı formuna uymayan şiirlerden bazıları şunlardır: Büyük avustralya'nın özgün şarkı dizeleri, Polonya'nın mitolojik, dinî konulu ezgileri, şiirsel öykülerin düzyazı olarak söylenenleri, konuşma şeklindeki şiirler, büyü ve sihir için söylenen kısa şiirler, sokakta okunan ezber şiirlerveya dikkate alınmayan kafiyeli şiirler gibi.

Uzun bir süre Batının yazıya verdiği önem, kısmen ezberciliğin gelişiminin ilkel bir safhası olarak gösterilmesi, hatta bunun tam tersi, doğa ve insanın romantik birleşiminin büyülediği iddiası ile sözlü şiir küçümsenmişti. Bu konudaki araştırmalar, kendi aralarındaki işlevleri ve ilgileri nedeniyle birkaç çeşide ayrılması noktasında eleştirildiler. 1970 ve 1980'lerde ise, ezberciliğin hem tarihi analiz, hem de çağdaş alan çalışmalarını güvenilir bir şekilde ortaya çıkarması savı ile kısmen de olsa sözlü şiir tekrar kabul gördü.

Sözlü şiir sanatı, yazılı ifadenin geleneksel bir şekli olarak tüm dünyada görülmektedir. Ve bu gün, insan iletişiminde önemli bir rolü olduğu kabul edilmektedir.

* Bu çeviri, Richard Dorson'un editörlüğünü yaptığı Handbook of American Folklore, Indiana University Press, 1986, sf. 119-127'de yer almaktadır.

** Bilkent Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi Müzik Hazırlık Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni

Oluşumu ve Yayılışı

Sözlü şiirin oluşumu ve dağılımı, da-ima hayretle karşılanmıştır; çünkü Batının yazı hakkındaki önyargısı edebî eserlerin normal yoldan formüle edilmesi ve yayılması şeklindeydi. Halbuki bugün şiirlerin sözlü olarak yayılımindaki yöntemler hakkında birçok bilgiye sahibiz.

“Bir yöntem oluşumu izleyen ezber yayılımdır.” Bir zamanlar tüm sözlü şiirler için kabul edilen bilgi buydu ve bunu kanıtlayan ninniler, İngiliz Baladları, ki bunların Apaçi dağlarından, Hint edebiyatından asırlar boyu süre gelmiş oldukları bilinmektedir. Bu sözü edilen metinler arasındaki farklılıkların, metinlerin yanlış ezberlenmesinden kaynaklandığı ileri sürülmekteydi. Çoğunluk tarafından benimlenen bu görüşte, sözlü şiirde değişmeden kalan bölümler halkın kabulünü gören bölümlerdir. Bu genelleme modeli, birkaç sebepten dolayı son zamanlarda yine ele alınmıştır. Bu gün ele alınan konular kısaca şöyledir: Eski evrimcilik ve romantizm tahminlerine tepki, sözlü yayılımın eskisi kadar iyi olmaması ve hepsinden önemlisi, sözlü formül içeri diye bir yöntemin bulunması.

Bu sözlü formül, gösteri esnasında gösteri yapanın buluşuna dayanmaktadır. 1930’larda Yugoslav geleneksel öykü-şiir sanatı üzerine yapılan araştırmalar bize şairleri değiştikçe aynı metin, öykü de değişmektedir. Buna sebep ise, şairlerin gösterileri kendi ilgi alanları ve yetenekleri ölçüsünde doğaçlama yapmalarıdır. İşte bu sebepten dolayıdır ki öyküler, ezberlenmiş öyküler değil, her düzeyde formüle olan (değişiklik bazen satırlarda, bazen de olaylarda, temada ve öykü kalıplarında olmaktadır) ve şairlerin kendi yaratıcılıklarına göre, değişiklik yaptıkları metinlerdir. Bu, sadece sözlü şiirler ya da metinler için geçerli olan bir

özelliktir, yazılı metinlerde bu tür değişikliklerin olmasının imkansızlığı ortadadır. Sözlü kültürde, hiçbir zaman doğru yazım diye bir şeyin mümkün olmadığı,

her metnin kendi yolunda tek ve otantik olduğu böylece ortaya konuldu. Sözlü şiir işlevindeki aydınlatıcı bu bilgi, tüm dünyadaki sözlü şiir çalışmalarını etkilemiştir. Örnek olarak, Çin lirik şiirlerini, İngiliz baladlarını, Sumatra öykü şarkılarını, Güney Afrika blues ve dinî şarkılarını gösterebiliriz. Eski yunan ve Hint masallarından, Hitit destanlar ve Ortaçağ avrupa şiirlerine kadar birçok tarihî metinlerde sözlü formül bileşimine rastlamaktayız. 1960-1970 yıllarında artık bu işlem, geleneksel öykü ve şiirlerin tipik bir modeli olarak kabul edilmiştir.

Son zamanlarda ise, bu alanda yapılan araştırmalar alanında şöyle bir anlaşmazlık görülmektedir. Bu sözlü formül şekli özellikle çok uzun öykülerde çok yaygın olduğu halde, onun tek işlem şekli olduğu kabul edilmemektedir. Dünyanın bazı yerlerinde, uzun sayılabilecek şiir gösterilerine rastlamaktayız. Afrika, Okyanusya ve Amerika’nın ilkel kabilelerinde bu tür gösterilere rastlanmaktadır. Böylesine eski ezber eserler, onları söyleyen bir veya iki hatıra bazen üç kişi tarafından kendi yorumlarıyla söylenmiş ve sözlü formül tarzındaki gerçek gerçek performanstan ayrılık göstermiştir. Diğer bazı durumlarda ise, sözlü şiirin oluşması, yayılması ve gösterisi değişik kimseler, gruplar tarafından (koro şarkıları) yapılmaktadır. Bunun gibi örnekler olması, sözlü formül tarzının yerini aldığı göstermese de değişik kültür ve toplulukların sözlü şiir geleneklerini, şiirlerin oluşumunu, yayılımını ve gösterisini nasıl etkilediği konusunu gündeme getirmektedir.

Biçimsel Özellikler

Sözlü şiirler düz yazıda matbu olmadığı için ayrıldığı gibi yerel lisandaki farklılıklar da bunu göstermez. Sözlü şiiri sanatsal nitelikli yapan biçimsel özellikleri çoktur. Bunlardan ilki, şiirlerdeki ölçü tekniğidir. Kesin bir ölçü olmamakla birlikte bazı şiirler, Avrupa geleneğinde olduğu gibi, vurgu ve nicelik bakımından ölçülü kalıplara oturtulmuş gibidir. Bazı Asya kö-

kenli şiirlerde ise, hece sayıları kalıplarına sadık kalmıştır. Şiirdeki ölçü özellikleri aynen vezin gibi işlem görmektedir, bunlar hece yinelemesi, kafiye gibi özelliklerdir. Sözlü şiirlerde kafiyeli ton daha az kullanılmıştır; fakat yine de Çin ve Burma örneklerinde görülen ton kalıpları sözlü şiir performanslarında etkili olmuştur.

Bu şiirlerdeki bir başka önemli unsur, paralelliktir. Bununla değişik anlamda olan sözcükler tekrarlanmaktadır. Toda ve Navajo'nun şiirleri bu özellikleri taşımaktadır. Paralellik de kendi içinde çeşitlilik göstermektedir. Kelime sıralamasındaki değişiklikler, bağlantı yahut zincirleme bu değişikliklere örnek gösterilebilir. Paralellik daha çok soru cevap dibi dizelerde kullanılmaktadır.

Sözlü şiirde günlük konuşma lisanından farklı bir dil kullanılmaktadır ki, bazı şairlerin bu dili öğrenmek için özel eğitim aldıkları bilinmektedir. Form ve etki alanı her ne kadar kültürden kültüre farklılık gösterse de mecazî bir ifade kullanımı dabu şiirlerin özelliklerindedir. Sözlü şiirde, destan ve kasideler, genelde bir tip lisan ile yazılmışlardır. Örneğin Bantu şiirlerinde kahraman ya bir aslan ya fırtına ya da kasırgadır. Bu şiirlerin tüm yapısının altında benzetmeli anlatım metodu yer almaktadır. Bunlara örnek olarak, Polonezya geleneğine uygun yazılan "doğa" şiirleri veya Somoli ve Malezya minyatür şiirleri gösterilebilir. Bunlarda çok ağır ve ağdalı bir biçimde tasvirler kullanılmıştır, bu özellik elbette ki sözlü şiirin basit olamsı gerektiğini düşünenleri çok şaşkırtmaktadır. Bazı Amerikan yerlilerinin öyküleri şiir mi yoksa nesir mi tartışmaları da yapılmaktadır.

Sözlü şiirlerin kendilerine özgü bir sözlü şiir üslubu olup olmadığı da ayrı bir anlaşmazlık konusudur. Bazı araştırmacılar paralellik üzerinde durarak bazıları ise, formüller ve hatta tekrarlama ile sözlü şiir biçimini izah etmektedirler. Bu arada "ilkel zihniyet" veya "sözlü kültür"de değişiklik yapma düşünceleri de ortaya atıldı. Konuyla ilgili bir başka görüş, sözlü şiirin bel-

li bir usulünün olmadığı belirterek, sözlü şiirin kültürlere ve dinleyicilerin reaksiyonlarındaki çeşitlilikle birlikte sözlü ve yazılı çeşitlerin arasındaki etkileşime ve örtüşmeye dikkat çektiler.

Gösterimde Tarz ve Şekiller

Aslında gerçekleştikleri olaylara dayanan sözlü şiirler, sadece birer metin değildir. Söyleyiş tarzında esas olan şey şarkı, makam ve söyleyenin ses tonu hatta bazen bir çalgı eşliğidir. Bazı ülkelerde özel olarak geliştirilmiş çeşitleri vardır; Afrika davul şiirleri buna örnek olarak gösterilebilir. Bunlarda kelimeler vurmali ve üfle-meli çalgılarla dile getirilmektedir. Burada sunu ifade etmek gerekmektedir ki, gösterim, bir özü meydana getirmektedir. Gösterim, sözlü şiirin olsı bir parçası değildir. Kuşkusuz ki sözlü şiirin oluşması için, dinleyiciler de gerekmektedir. Bu şiirlerin aralarında dinleyicisiz okunan çok az sayıda şiir vardır, bunun dışındaki pek çok sözlü şiir, dinleyicilere okunmaktadır. Hatta bazen, dinleyiciler de bu gösteride rol almaktadır.

Bazen iki grup birbiri arkasından sıra ile şiirleri okunmaktadır. Burada bir grup gösterici iken diğer grup seyircidir. Daha sonra gösterici grup, seyirci; seyirci grup ise, gösterici olur. Bazı örneklerde ise, okuyucu ve dinleyici rolleri tamamen ayrı olmaktadır. Bunlara örnek, 1930'lardaki Yugoslav kahramanlık şarkıları veya 19. yüzyıl Kırgız destanlarıdır. Bu iki uç noktadaki örnekler arasında seyirci ile gösterici rolleri birçok değişiklik göstermektedir. Afrika şiirlerinde koro ile şef yer değiştirir; Eskimo şiirlerinde veya Polonezya şarkı yarışmalarında gösterici iki kişi sıra ile şiir okur, şiiri duymadıkları için seyirci grupları yer değiştirir ve bir de bunlar kadar önemli olan sözlü şiirin en geniş anlamı ile kişisel ilgi olmasına rağmen radyo ve televizyon ile dinleyici arasındaki kadar mesafeye sahip olmasıdır.

Aynı değişkenlik, gösteri için de geçerlidir. Bu güne kadar elde edilen inançların aksine, sözlü şiir bir toplumun bütün üye-

lerine ulaşmayabilir veya her zaman halk içinde okunmayabilir. Kültürel âdetler, şiir türlerinin kimin tarafından ve kimlere okunacağını tayin eder. Bu şiirlerin bazıları saraya ait olup genelde seçkin kimselere okunmaktadır. Asker şarkıları veya Batı Afrika şarkıları gibi bazı şiirler özel gruplar içindir. Bazı şiirler ise, sadece erkeklerle ya da kadınlara özeldir, bazıları ise belirli bir yaş grubu için söylenmektedir. Ayrıca sözlü şiirin uygun bir ortamda okunması için de âdetler mevcuttur. Bu da yerel, kültürel âdetlere göre çeşitlenmektedir. Fakat genelde halkın rahat olup, iş yapmadıkları zamanlar bu şiirlerin söylenmesi için uygun ortamlardır. Şiirin müzik eşliğinde okunabileceği iş kolları ve törenler, çapalama, kürekle iş görme, öğütme, bebek sallama ve bir de harman, temel atma, dinî törenler, evlenme ve cenaze merasimleridir.

İşlevler

Sözlü şiirler için gerekli çeşitli bilgilerden sonra işlevlerinde bir genelleme yapmak yanıltıcı olabilir. İnanılır ki, sözlü edimlerin işlevleri mevcut durumu desteklemek, çocukları atalarından kalma moral ve bilgi yönünden desteklemek ve genelde değişikliği önlemektir. Bu bazen dua şiirlerinde geçerlidir; ancak, öyle şiirler vardır ki, isyan anlatır, yetkiye baskı uygular veya değişikliğe özendirir. Siyasî konulu ve protesto şarkıları çok yaygındır. Sözlü şiir, bireyler ve daha geniş gruplar için dinî, resmî, Sanatsal ve dinlendirici roller üstlenebilir. Tabii kullanacağı amaç çeşitliliği, iletişim gibi sonsuzdur. Düşmanlık ya da sevgi ifadesinde, anlaşmazlıkları arttırmada veya çözmede, sevinçte, iftirada, ayrılıktaki, ibadette, iyileştirmede, yenilik yapmaya teşvikte, korumada, halka kutsal birlik için çağrı yapmada yahut hayal gücünü güzel kelimelerle süslemede sözlü şiiri kullanırız. Çoğunlukla gerçek nedeni, seyirci ve göstericinin maksadına bağlıdır. Bir şiirin herhangi bir bağlamda ilettiği ileti, diğer bir bağlamda çok değişik bir anlama gelebilmektedir.

Gelecekteki Çalışmalar

Sözlü şiirin gelişmesi konusunda süregelen ihtilaflar mevcuttur. Bazı araştırmacılar, sözlü usul yaklaşımına sıcak bakarak konuya daha çok dil ve yapı analizlerini derinleştirmek, şiirleri ayrı ayrı tanımlayarak irdelemek taraftarı olduklarını ifade etmektedirler. Diğerleri ise, metne karşı olan gösteriye verilecek dikkate karşı çıkarak geleneksel be halktan gelen şiir şeklini diğer şiirlerden ayrı tutulmasını reddetmekte ve her iki çeşit şiirin birçok şartlarda örtüşmesi nedeniyle sözlü şiirin tanımının genişletilmesi, modernle sözlü şiirin elektronik medya tarafından yayınlanması tezini savunmaktadırlar. Bu ve buna benzer tartışmaların sürüp gideceği ortadır; fakat şunu diyebiliriz ki, sözlü şiir için ileri sürülen “sanat yok”, “halka ait” veya “ilkel” tanımları artık reddedilmekte, sözlü şiir de uzun bir geçmişi olan edebî anlatım ve iletişimle ilgili şiirler gibi ciddiye alınmaktadır.

KAYNAKLAR

- Steven C. Caton, “Peaks of Yemen I Summon”: Poetry as Cultural Practice in a North Yemeni Tribe, Berkeley and Los Angeles, 1990
- Steven Feld, Sound and Sentiment: Birds, Weeping, Poetics, and Song in Kaluli Expression, 2d ed., Philadelphia, 1990
- Ruth Finnegan, Oral Poetry: Its Nature, Significance and Social Context, Cambridge, 1977.
- Ruth Finnegan, ed., A World Treasury of oral Poetry, Bloomington, Ind., 1978.
- John Miles Foley, ed., Oral-Formulaic Theory: A Folklore Casebook, New York, 1990.
- A. T. Hatto, ed., Traditions of Heroic and Epic Poetry, London, 1980.
- Dell Hymes, “In Vain I Tried to Tell you”: Essays in Native American Ethnopoetic, Philadelphia, 1981.
- Albert Lord, The Singer of Tales, 1960, reprint Cambridge, Mass., 1981.
- Felix J. Oinas, ed., Heroic epic and Saga: An Introduction to the World's Great Folk Epic, Bloomington, Ind., 1978
- Isidore Okpewho, The Epic in Africa: Towards a Poetics of the Oral Performance, New York, 1979.
- Willard R. Trask, ed., The Unwritten Song: Poetry of the Primitive and Traditional Peoples of the World, 2 vols., New York, 1966.